

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LUHUHI/THAFAMUHWE 2016

MEMORANDAMU

MARAGA: 70

Memorandamu uyu u na masiatari a 10.

NDAELA KHA VHAṬOLI/VHAMAKI

KHA VHA PFESESE

- Memorandumu uyu u tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhaṭoli/vhamaki.
- Ngauralo, a u tei u vha ambadzifhele nga woṭhe lini.
- Phindulo dza vhagudi dzi tea u sedzwa u ya nga vhukoni ho ṭaniwaho kha phindulo yeneyo.
- Phindulo dzi tea u eliwa nga u angaredza, nahone mbuno dzi ṇewe ho teaho zwi tshi tevhedza maga o dzhiiwaho kha mutangano wa ndinganyiso.
- Memorandumu uyu u ḡo thoma wa dzulelwa dzulo musu u ṭola/maka hu sa athu u thoma.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONḡIVHO

Maga a u ṭola/maka tholokanyonḡivho

- Ngauri ndivho i kha u pfesesa, mupeleṭo wo khakheaho na vhukhakhi ha luambo kha phindulo zwi songo ṇewa ndaṭiso nga nḡḡa ha musu vhukhakhi honoho vhu tshi thithisa kupfesesele/u shandula zwi ambwaho. (Honeha, vhukhakhi vhu ḡi fanela u sumbedzwa).
- Arali mulingiwa a shumisa maipfi a luambo luḡwe lune a sa khou lingwa khalwo, kha vha tsinye iṭo kha maipfi ayo, nahone arali phindulo i tshi kha ḡi pfala, hu songo vha na ndaṭiso. Honeha, arali ipfi ḡi bvaho kha luḡwe luambo lwo shumiswaho kha tshibveledzwa nahone ḡa lavhelelwa kha phindulo, izwi zwi a tanganedzea.
- Kha **mbudziso dzo vuleaho**, a hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha EE/HAI kana NDI A TENDA/A THI TENDI. Tshiitisi/Thikhedzo/Khwaṭhisedza ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- A hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa NDI ZWONE/A SI ZWONE kana MBUNO/KUHUMBULELE. Tshiitisi/Thikhedzo/Khwaṭhisedza ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- Musu phindulo ya ipfi ḡithihi yo lavhelelwa hone mulingiwa a ṇea fhungo ḡoṭhe, kha a ṇewe maraga **tenda fhedzi** ipfi ḡo lavhelelwaho ḡo talelwa kana ḡo sumbedzwa.
- Musu mbuno mbili/tharu dzi tshi ṭodiwa, ngeno nnzhi dzo ṇekedzwa, kha vha make **fhedzi** mbili/tharu dza u thoma.
- Kha vha tanganedze u fhambana ha nyambotavhi.
- Kha mbudziso dza u nanga, kha vha tanganedze ZWOTHE; ledere ḡi livhanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo ḡwalwaho nga vḡḡalo.

MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA TḡHALUTSHEDZO NA U PFESESA**TSHIBVELEDZWA TSHA A: PHUROSА**

- 1.1 U fhambana na miḡwe miḡwedzi ngauri khawo ri vha ri tshi khou elelwa na u pembelela vhufa.√ (1)
- 1.2 - Ndi u funza vhaswa na vhaaluwa ndeme ya vhubvo havho.√
- Kha hu ḡaniwe zwithu zwoḡhe zwa mvelele ya hashu.√ (2)
- 1.3 Ndi ngauri zwiliwa zwa sialala zwi na pfushi yavhudi i ḡodwaho nga muvhili wa muthu./Zwi ḡea muthu mutakalo.√ (1)
- 1.4 I ḡana mvelele na tshiala tsha lushaka./I bvisa vhathu vhuludu./U mvumvusa, u rerela, u funza vhathu mikhwa na u kuvhanganya vhathu u vha tshithu tshithihi.√ √(Zwivhili fhedzi). (2)
- 1.5 Vhanna vha khou ḡiphina nga u tamba vha tshi kundana kha mutambo wa mufuvha.√ √

KANA

- Vhanna vha kuvhangana nga tshavho vha tshi endela u tha mufuvha vha tshi ralo u hanedzana na u ḡutulana maluvhi.√ √ (2)
- 1.6 'Vha fara ndi ida u vhone'√
Zwine vha vha vho luka zwi vha zwo naka lwa maimo a nḡhesa/ndi zwavhudisa/zwo nakesa.√ (2)
- 1.7 Mvelo/Mvelele yavho vhe vhoḡhe fhano shangoni.√
Ngauri kuambarele kwa thanga/mirole yo bulwaho afho mafhungoni kwo sumbedzwa sa ku ḡaluleaho/ku sa wanali huiwe fhethu kha dziḡwe tshaka.√ (2)
- 1.8 Ndeme ya luambo ndi ya u ḡana vhufa na mvelele zwa lushaka lwonolwo.√ (1)
- 1.9 C. Vhathu vha ḡo xeelwa nga vhufa/C/Vhathu vha ḡo xeelwa nga vhufa.√ (1)
- 1.10 Vhathu kha ri humele kha zwa hashu ngauri zwi a ri fhaḡa na u vhuisa mvumbo yashu sa lushaka.√√

KANA

- Vhathu ri tea u ḡihudza na u vhulunga sialala ḡashu.√√ (2)

- 1.11 Ndi nga vhidza mitangano ya vhaswa hune khayo ra vha ri tshi khou tsivhudzana nga ha ndeme ya vhufa na mvelele yashu.√√

KANA

Ndi nga vha tsumbo i tshilaho nga u dzhenisa tshothe kha zwa vhufa na sialala yashu. √√ (Na zwiñwe zwi pfalaho). (2)

- 1.12 Ndi pfa a mafhungo a tutulaho dzangalelo la u funa zwa hashu. Ngauri a tana na u tutuwedza vhathu u vhuzelela kha zwa havho zwa kutshilele na maitete kwao. √√
(Na zwiñwe zwi pfalaho). (2)

TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.13 Ku ri humbudza mitshino ya sialala/tshigombela./Ku tana mvelele yashu.√ (1)

- 1.14 Ndi musi hu na madakalo/zwimima/vhutambo.√ (1)

- 1.15 Ndi u dimvumvusa/u tana sialala lashu/u ditongisa nga zwa hashu.√ (1)

- 1.16 U ya nga mvelele ya Tshivenda, hu na mitambo yo teaho u tshinwa nga vhafumakadzi fhedzi (tshigombela), ngeno hu uri na vhanna vha a tshina.√√ (2)

- 1.17 Ndi mitambo ine ya ita uri vhana vha bve zwitaratani /vha gude thonifho na u langea/vha vhe na mikhwa/vha thonifhe vhahulwane.√√
(Na zwiñwe zwi pfalaho zwa u hanedza). (2)

- 1.18 Ndayotewa i tutuwedza uri lushaka luñwe na luñwe lu na ndugelo ya u dzhiela ntha zwa mvelele ya halwo/ndivho ya vhomakhulukuku/vhufa.√√
Ngauralo zwibveledzwa izwi vhuvhili hazwo zwi tana na u tutuwedza kuvhonele hokwu.√ (3)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO**Nḡila ya u maka manweledzo:**

Manweledzo a tea u makiwa nga nḡila i tevhelaho:

- **Kuavhelwe kwa maraga:**
 - Maraga dza 7 kha mbuno dza 7 (maraga 1 kha mbuno).
 - Maraga 3 ndi dza luambo.
 - Thanganyelo ya maraga: 10
- **Kuavhelwe kwa maraga musi mulingiwa a songo anulula maipfi o tou ralo:**
 - Mbuno dza u bva kha 1–3 dzi re dzone: avhelani maraga 1
 - Mbuno dza u bva kha 4–5 dzi re dzone: avhelani maraga 2
 - Mbuno dza u bva kha 6–7 dzi re dzone: avhelani maraga 3
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musi mulingiwa o anulula maipfi o tou ralo:**
 - Khothesheni dza u bva kha 6–7: ni songo avhela maraga dza luambo
 - Khothesheni dza u bva kha 1–5: avhelani maraga 1 ya luambo

PFESANI:

- **Tshivhalo tsha maipfi:**
 - Vhamaki vha tea u khwaḡhisedza tshivhalo tsha maipfi o shumiswaho.
 - Vha songo ḡusa maraga arali mulingiwa a songo sumbedza tshivhalo tsha maipfi, kana arali tshivhalo tsha maipfi tsho sumbedzwa tsho khakhea. Arali tshivhalo tsha maipfi tsho fhira, kha vha vhale u swika kha fhungo ḡa u fhedzisa ḡi re nḡha ha tshivhalo tsho tetshelwaho vha litshe ayo maiwe a manweledzo o salaho.

MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU

Kha vha shumise mbuno khulwane dzi tevhelaho dzine mulingiwa a tea u dzi shumisa kha manweledzo sa **tsumbandila**.

Mbuno dziḡwe na dziḡwe dza sumbe (7) dzi pfalaho dzi tea u avhelwa maraga dzi kha phara.

(Mafhungo na/kana zwipiḡa zwa mafhungo zwi tea u anana.)

NO.	KHOUTHESHENI		MAIPFI AWE/MBUNO
1	'Mulwadze a vhaḡsala lwo kalulaho u ḡoḡa thusedzo ya vhaongi ya u ḡanzwiwa uri a vhe kule na vhutatatshili.'	1	Vhalwadze vha si tsha konaho vha tea u tou ḡanzwiwa.
2	'Sibadela kha hu vhe haya ha luambo lune lwa vha na mbavhalelo ngauri lu shanduka dzilafho ḡi si na vhukono kha vhalwadze.'	2	U shumisa luambo lwo teaho kha vhalwadze zwi a fhodza.
3	'Zwenezwo ndi mushumo wa vhaongi u kapudza vhaḡa vhalwadze vha si tsha konaho u ḡilela nga vhoḡhe.'	3	Vhalwadze vha sa koni u ḡiitela vha tea u tou ḡisiwa zwiliwa.
4	'Vhaongi vho pfumaho vhuthu vha tshi ḡetshedza dzilafho ilo vhaḡa vhalwadze.'	4	Vhaongi vha mbidzelwa a vha koloḡwi u fha vhalwadze mishonga.
5	'Vhalwadze vha ḡahisaho khumbelo ya u iswa tshampungane vha tea u ḡewa ndondolo yo fhelelaho nga muongi hu si na u koloḡwa.'	5	Ndi zwa vhuthogwa u fhelekedza vhalwadze bungani.
6	'Mushumo wa vhuongi u ḡoḡa vhaongi vhane vha ḡoḡana na u tshilisana, vha sa sedzi vhuimo, mbumbo na vhubvo.'	6	Nyandano vhukati ha vhaongi na vhalwadze i a ḡoḡea hu si na tshitalula.
7	'Vhathu vho ḡaho u ḡolela vhalwadze vha ḡoḡa ḡhonifho na u farwa nga ḡḡila yavhuḡi.'	7	U ḡhonifha vho ḡaho u ḡolela vhalwadze zwi vhuḡisa fhulufhelo kha mashaka a vhalwadze.

TSHIVHUMBEO TSHA PHARA

PFESANI: Iyi i tou vha tsumbo; mulingiwa ha lavhelelwi u tou i bvisa yo tou ralo kokotolo lini.

Vhaongi vha tea u tanzwa vhalwadze vha si tsha konaho uri vha sa pfukelwe nga malwadze. Musi vhaongi vha tshi amba na vhalwadze vha shumise luambo lwo teaho.√ Ndi muṅwe wa mishumo ya vhaongi u nea vhalwadze zwiliwa.√ Muongi u fanela u tevhedza ndaela ya maine u nea vhalwadze mishonga.√ Vhaongi vha sumbedza vhuthu nga u londota vhalwadze/u isa vhalwadze bungani.√ Hu fanela u vha na nyandano vhukati ha vhaongi na vhalwadze.√ Vhaeni vho daho u tolela vhalwadze vha fanela u thonifhiwa na u farwa zwavhudi.√ [Maipfi a 88]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

Maga a u ṭola/maka KHETHEKANYO YA C

- **Mupeleṭo:**

- Phindulo ya ipfi lithihi i tea u ṅewa maraga naho mupeleṭo wo khakhea, nga nṅḡa ha musī vhukhakhī uho vhu tshī shandukisa ṭhalutshedzo ya ipfi lenelo.
- Kha phindulo ya fhungo lo ḡalaho. Vhukhakhī hā mupeleṭo vhu tea u ṅewa ndaṭiso arali vhu kha tshivhumbeo tsha luambo lwonolwo lu lingiwaho ngalwo.
- Hune ha lingiwa pfufhifhadzo ya ipfi (aburivesheni), phindulo i tea u ṅewa i kha mupeleṭo wonewone.
- **Zwivhumbeo zwa mafhungo** zwi tea u vha zwi kha ḡivhafhungo/girama yoneyone nahone yo ṅewa i kha mafhungo o fhelelaho/kana sa zwi ananaho na ndaela.
- **Kha mbudziso dza munangelo**, kha vha ṭanganedze ZWOTHE, ledere li tshimbilelanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo ṅwalwaho nga vhuḡalo.

MBUDZISO YA 3: KHUNGEDZELO

- 3.1 Khephusheni i khou shuma u kunga vhavhali uri vha ṭavhanye vha vhone zwi no khou kungedzelwa.√ (1)
- 3.2 U ḡivhadza vhathu nga ha ndambedzo ine ya khou ṅewa vhane vha tama u dzhia buḡo la vhudokotela.√ (1)
- 3.3 Ndi garukela/tshigarukela/tshiaravhi√ na khoma√
U khwaṭhisedza ndeme ya vhudokotela.√ (3)
- 3.4 C. Vho phasaho thero dzoṭhe nga ṅaledzi.√ (1)
- 3.5 Muoli o shumisa fonto ṭhukhu hu u itela u dzumba na u fhuredzela avho vha tamaho u ita khumbelo.√√ (2)
- 3.6 Ee, ngauri yo bvisela khagala ṭhodea dzoṭhe dza khungedzelo.√√

KANA

- Hai, ngauri ndambedzo yo livhiswa kha tshigwada tshiṭuku tsha vhathu.√√ (2)
[10]

MBUDZISO YA 4: KHATHUNI

- 4.1 Muoli u khou tama u sumbedza mukalaha na mukegulu vhane vha funana/mukalaha na mukegulu wawe. √√ (2)
- 4.2 Muhumbulo wa uri havha vhathu a vho ngo takala./Vha khou pfiswa vhuṡungu nga zwe vha vhona./Vho tshuwiswa nga zwo bvelelaho./Vha khou lidzwa nga zwe vha vhona./A vha ṡodi u vhona zwine zwa khou bvelela./Vha khou ofha zwine zwa khou itea.√√ (Zwivhili fhedzi). (2)
- 4.3 4.3.1 B. Mbaula/B/Mbaula.√ (1)
- 4.3.2 Ngauri hu vhoneala mbaula i tshi khou dubisa vhutsi nga heneḡho tsini.√ (1)
- 4.4 'U khou mu fhirisa shangoni'.√
Ha ngo vhuya a zwi londa uri **u khou mu fhirisa shangoni**, musi a tshi mu ṡhavha kha khana.√ (2)
- 4.5 I a tendisea, ngauri zwine vha khou vhona na u pfa kha theṡevishini zwi a ofhisa/zwo ṡaniwaho kha khathuni iyi zwi a bvelela vhuṡshiloni musi hu tshi khou ṡalelwa theṡevishini.√

KANA

A i tendisei, vhathu vhahulwane a vho ngo tea u ofha ngauri vho no vhona zwinzhi zwi ofhisaho. √√ (2)
[10]

MBUDZISO YA 5: PHUROSA

- 5.1 *Phamula*: Mutukana o **phamula** iḡa bola.√
(Fhungo ḡiṡwe na ḡiṡwe ḡi pfalaho). (1)
- 5.2 *Rula* >u rula muhwalo
Ndo vha **rula** saga ya vhuḡhopfu.√
Rula >u rula ṡhoḡo i remaho
Ngauri ṡhoḡo yawe yo vha i tshi dzulela u rema, vho mbo ḡi i **rula**.√
Rula >u rula murula
Vhafumakadzi vho ya u **rula** murula musanda.√
(Zwivhili fhedzi) (2)
- 5.3 Namusi a ni nga **ambari** √ **malinga/pfumi**.√ (2)
- 5.4 Ndi ḡimudi ḡa ṡhitevheli √ > vha tshi ḡo ḡivha.√ (2)

- 5.5 Vho Sogisi vho ri a ḡise/a vha fhe tshelede yavho.v (1)
- 5.6 'Vhatukana vha ano maḡuvha a vha tsha ḡivhalea'.v
Muambi u dzula o no fura muhumbulo u si wavhudi nga ha vhatukana,
ngauri o no vha na vengo lo fhatelaho khae o li livhisaho kha vhatukana
vhoḡhevhoḡhe, ngeno hu tshi ḡi vha na vhaiwe vho lugaho.v (2)
[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70